

Ванда Стемпняк-Минчева (Краков, Полша)

ЗА ОСОБЕНОСТИТЕ НА НЯКОИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ В „ОПИСАНИЕТО НА СВЕТИТЕ МЕСТА“, ПОМЕСТЕНО В БДИНСКИЯ СБОРНИК ОТ 1360 г.

Бдинският сборник (Codex Gandavensis Slavicus) е единственият славянски ръкопис, съхраняван в Университетската библиотека на белгийския град Гент под сигн. M. S. 408, A. D. 1360¹. Съдържанието му съществено се отличава от съдържанието на други среднобългарски паметници, сборникът е корпус от тринадесет жития на жени — светици и мъченици, и едно „Описание на светите места в Ерусалим“ (слово о мѣстѣх стыхъ ѿже въ ерусалмѣ)². „Описание. . .“ представя един сравнително рядко срещан в южнославянската книжовност жанр — на пътеписната литература. Най-много подобни съчинения има в староруската литература, където първите примери са от XII—XIII в. — „Хождение игумена Данила“, „Пътуване до светите места“ от Антоний Новгородски и т. н.³ В средновековната българска литература такива съчинения се срещат в края на XIV в., най-старото е споменатото вече „Описание. . .“ в Бдинския сборник, по-късно Константин Костенеcki също пише „Описание на светите места“ и „Пътуване до Палестина“, известни по преписи в Богшевичевия и Ловчанския сборник⁴ от края на XVI в. Пътеписните съчинения в южнославянската писменост не са много, но, както допуска Б. Ангелов, „пътеписната традиция в средновековна България ще е била далече по-богата, тя не се е изчерпвала само с познатите ни пътеписи. Основание за такова предположение дава значително по-голямата пътеписна продукция във византийската и руската литература, с които нашата литература показва голяма близост не само в общите тенденции на развитието си, но и в богатството на отделните литературни жанрове“⁵. Съвременната палеославистика не е обръщала достатъчно внимание на пътеписния жанр, засега няма много специални изследвания, посветени на средновековната „географска“ литература. „Сведения на този род книжовни прояви стават още по-ценни, когато се вземе под внимание обстоятелството, че у нас те са рядко явление, засвидетелствувано в незначителен брой пътеписи. Макар и малко, познатите вести вече дават основание на пътеписите да се отдели повече внимание в историята на старобългарската литература: времепоява, причини за появата им, преписи, съдържание, отношения между тях, значение“⁶. Бих искала да добавя още един, езиковедски аспект към

¹ B d i n s k i s b o r n i k . G h e n t S l a v o n i k M s 4 0 8 A . D . 1 3 6 0 . F a c s i m i l e e d i t i o n w i t h a p r e s e n t a t i o n b y I v a n D u j c e v . V a r i o r u m R e p r i n t s . L o n d o n , 1 9 7 2 .

² Ibid, p. 234—241 v.

³ Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. II, С., 1967, с. 232.

⁴ Пак там, 190—193.

⁵ Пак там, с. 232.

⁶ Пак там, с. 231.

този комплекс от задачи, стоящ пред изследователите на пътеписната литература, а именно, проблемът за наративния език на пътеписите. По-нататък ще използвам материал от „Описанието на светите места“, поместено в Бдинския сборник.

Употребата на аорист е специфична особеност на старобългарския и среднобългарския разказ; в началото аористът е бил предпочитан пред перфекта, защото „предава разказ за случка в спокоен тон, употребява се нормално аорист дори тогава, когато контекстът посочва, че за действието се знае по слухове или по данни от ситуацията“⁷. В „Описанието. . .“ също се срещат главно форми на аорист, напр.: *на лѣвоже соут двѣри нмнже възбранн аггль марѣн егуптенинн вѣннѣнн* (234); *и тоу възлѣзше ѣ камень его аггль гнѣ ѡвалн ѡ двѣрен гроба* (234 б); *а ѡ того гдѣ лежнѣ чтннн крѣтъ тоу же марѣа магдалннн по възкрсенин вндѣ гѣ* (234 б); *прѣвое оубо на възходѣ стго елма кѣтъ врьтопѣ двѣдѣ. на нѣмж състави Фалтнрыоуны н гоуслн* (234 б); *и ѡ толѣ кѣтъ голгофѣ н адамова лѣба мѣсто. распаде се н расѣде се зѣмля* (235); *блнзже цркви стѣ крѣак ѣжнѣ на възтокѣ. гдѣ плака се матн вѣяа распинаемаго* (235 б); *и тоу ѣ мѣсто н црковѣ антостратѣ тоу пнлатѣ бивѣ кѣ н прѣдѣстѣ н на распѣтѣ* (236 б) и т. н.

Освен формите на аорист в „Описанието. . .“ се употребяват и форми за презенс както при изброяването на светите места в самия град (*сѣдѣ стѣ мѣста въ керлмѣ вноутрѣ* — л. 236 б), така и при описанието на местностите извън него (*а се вѣнѣ града керлма* — л. 236 б). Чрез употребата на презенс се подчертава непосредственото участие на автора при наблюдаването на описваните места. Употребата на презенс става чрез спомагателния глагол *быти* и чрез двата глагола *стоати* и *лежати*, напр.: *а ѡ того гробѣ праведнаа лота. тамо жена его стонѣ стѣлпомѣ сланом* (239); *стѣн харнтннн лежнѣ въ пророчѣствѣ мѣлѣ* (238 б). За посочването на отделните свети места са употребени наречията *тоу* (при описанието на вътрешните места) и *тоу, долѣ, выше, тамо* (за местностите вън от града).

Освен споменатите форми за употреба на аорист и презенс в текста се срещат и шест случая на употреба на перфект без спомагателния глагол *быти*. Подобна употреба на перфект без спомагателен глагол в 3 л. ед. и мн. ч. е много рядко явление за старобългарския и среднобългарския език. Според М. Деянова „понякога той (перфектът — В. С. -М.) очевидно изпълнява емфатична стилистична функция в емоционално оцветена реч (реторичен въпрос, желателна отсянка, подчертано отричане)“⁸. Формите на перфект без употреба на спомагателен глагол напомнят за т. нар. „преизказно наклонение“, образувано на базата на перфектните форми без спомагателния глагол в 3 л. ед. и мн. ч. Както е известно, перфектът е послужил като семантична и морфологична база за възникването на преизказно наклонение, чрез което се изразяват модални значения и несвидетелско отношение към глаголната действие. Появата на тази категория в българския език tradi-

⁷ Деянова, М. История на сложните минали времена в български, сръбохърватски и словенски език. С., 1970, с. 155.

⁸ Пак там, с. 157.

ционно се свързва с влиянието на подобна категория от турски език⁹, някои изследвачи пък я отнасят към по-ранния период, при което се привеждат спорни примери от влахо-българските грамоти (XV в.).¹⁰ Възможно е да се допусне обаче, че категорията „преизказно наклонение“ се е появила на българска почва по-рано и е възникнала самостоятелно, без чуждо влияние (турско), съгласно вътрешните закони на развитие на българския език. При един подобен подход е необходимо да се приведат съответните примери от по-ранни паметници, като се потърси семантичен признак за тази категория. Привържениците и на двете схващания¹¹, както правилно забелязва Г. Герджиков, „допускат две основни грешки — първо, изхождат от неточна представа за организацията на категорията в съвременния български език, изхождат от модел, който не отчита сложния, четиричленен характер на категорията, и, второ, опитват се да открият в паметниците съвременното състояние на категорията, вместо преди това да реконструират първоначалния ѝ стадий“¹². Не е правилно също да се търсят в текстовете само външни, формални белези за преизказно наклонение (употреба на 3 л. ед. и мн. ч. без спомагателния глагол *быти*: *єсть*, *сѣть*); по-скоро трябва да се търси някакъв семантичен признак, т. е. такива форми, които да не отговарят задължително на съвременното преизказно наклонение, обхванато от четиричленната (по-рано двучленна) категория, за която говори Г. Герджиков¹³. Затова, че спомагателният глагол (неговото наличие или липса) не е задължителен признак на категорията „преизказно наклонение“ или на нормална употреба на перфект, свидетелствуват и шестте примера от Бдинския сборник, всичките без спомагателен глагол. Само в първия случай (тоже мѣсто ндѣже стоаьль крѣть. тѣ положнше га снѣмше съ крѣта — л. 235) може да се говори за редовна употреба на перфект, след който е употребен аорист със значение на по-късно действие. В следващите примери личи известно съмнение, с което авторът се отнася към предаваните събития, както е с примера за чудотворното евангелско размножаване на хляба (Мт. 14, 19), или при споменаването на мястото, където Матей е събирал мито (Мт. 9, 9): мѣсто гдѣ наснтнаь хс хлѣбы ѣ людн (241 б); тоу соуть банн многын н мафеевъ мость гдѣ мито нмалъ н поднь течеть тивериадь (240 б). Тези примери могат да се преведат на съвременен български език по следните начини: Мястото, където Христос *беше нахранил (нахранил, е нахранил)* 5000 души; Тук има много бани и Матеевия мост, където Матей *беше събирал (е събирал, събирал)* мито, а под него тече Тивериад. Подобни са случаите с апокрифните информации за Исусовото детство и за св. Георги: а над, нѣю пещера гдѣ скакаль хс съ дѣтъмн

⁹ Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 208; Деянова, М. За хронологията на преизказните форми в българския език. — Български език, кн. 1, 1969, 18—26.

¹⁰ Попов, К. Нови данни за произхода на преизказните глаголни форми в българския език. — Език и литература, кн. 6, 1967, 15—31.

¹¹ Т. е. за появата на преизказност във влахо-българските грамоти, вж. Попов, К. Цит. съч.; или за турско влияние при появата на категорията „преизказно наклонение“, вж. Мирчев, К. Цит. съч. и Деянова, М. За хронологията...

¹² Герджиков, Г. Хронологията на преизказването на глаголно действие в български език. — В: Доклади от Първия международен конгрес по българистика, май — юни, 1981. С., 1983, секция „Исторически развой на българския език“, 127—135.

¹³ Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език. — ГСУ, Факултет славянски филологии. Т. 69, кн. 2. С., 1976, 5—69.

жндовскимн (241)¹⁴; подъ тивериадо̄мь гора, съ нѣюже поущалн стаго геѡ̄гня (241). Преводът е следният: А над нея има пещера, където Христос беше скачал (е скачал, скачал) с еврейските деца; Под Тивериад има планина. От нея бяха хвърляли (са хвърляли, хвърляли) св. Георги.

Несигурно и невероятно се струва на автора и сведението за чудото с богородичната икона: то̄у нкона стѣе бѣе сама се въвбразна на въстокъ слнца (239). Превод: Тази икона на св. Богородица сама се беше обвърнала (се е обвърнала, се обвърнала) на изток слънце.

Както вече се спомена, само една от употребените шест перфектни форми представя истински първичен перфект (макар и без спомагателен глагол), следващите форми обаче, както сочи контекстът, семантично изразяват известно недоверие, съмнение в това, за което се пише. Тези примери показват, че авторът различава ясно евангелската истина от неканоничните апокрифи и легенди. Подобна употреба на перфектни форми не се среща в други описания на светите места, където нормално се употребява аорист и презенс. Това са споменатите вече Ловчански и Богишевичев сборник, както и сръбския „Опис на светите места“ от Никон Ерусалимски¹⁵ от 1442 г.

Посочените пет примера имат семантичен признак „несвидетелство“, характерен за преизказното наклонение. Преводът на съвременен български език показва три възможности, едната от които, отнесена към среднобългарския текст не само семантично, но и формално, е форма на „преизказно наклонение“, срв. *нахранил, събирал, скачал, хвърляли, се обвърнала*.

Склонна съм да допусна, че в „Описанието на светите места,“ поместено в Бдинския сборник, формите на перфект са всъщност форми на т. нар. „преизказно наклонение“. Те са повип, който дава основание да се премести назад границата на поява на това явление и да се подкрепи теорията за по-ранното възникване на категорията „преизказност“ в българския език.

¹⁴ Вж. Детството на нашия господ как расна и как правеше чудеса. — В: Апокрифи. Стара българска литература. Т. I. С., 1981, с. 138.

¹⁵ Трифунѡвиѡ, Борђе Две посланице Јелене Балшиѡ и Никонова „Повест о Јерусалимским Црквама и пустињским Местима.“ — В: Књижевна историја, V (18). Београд, 1972, 289—327.